

Kvalitativní výzkum sociálních distancí

Marta Kolářová
Kateřina Vojtíšková

Studia Sociální struktury
SOÚ AV ČR

Struktura prezentace

- Představení projektu Sociální distance... (M. Kolářová)
- Kvalitativní přístup ke zkoumání nerovností a distancí ve společnosti (K. Vojtíšková)
- Výsledky kvalitativního výzkumu:
  - Vnímání skupin dole/nahoře (K. Vojtíšková)
  - Vnímání sociální třídy (M. Kolářová)

Představení projektu „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (řešitel J.Šafr)

Co to jsou sociální distance?

- **Alternativní perspektiva studia sociální stratifikace: mapování sítě sociálních interakcí, která utváří vznik sociální blízkosti / vzdálenosti**
- **Sociální stratifikace založená na představě prostoru**
- **V sociálním prostoru lidé umístění podle vztahů: „relační obrat“**
- **Ne-apriorní přístup – vzorce interakcí utváří strukturu, ne naopak**

Wendy Bottero 2005

Stratification and social distance:

- Strukturální přístup (odlišné kategorie – třída, gender, rasa/ethnicita) vs.
- Relační (interakční) přístup (sociální blízkost – přátelské, intimní styky)
- Stratifikace a nerovnosti se udržují sociálními vztahy
- „To, do koho se zamilujeme, s kým se usadíme, jaké přátele a sociální kontakty si vytváříme během života, je ovlivněno naší hierarchickou pozicí. Lidé, kteří sdílí podobnou sociální pozici se spíše stýkají s členy podobné skupiny nebo postavení, než s odlišnými“ (Bottero 2005:4)

Měření sociálních distancí

1. Objektivní
2. Subjektivní
3. Osobní reputace

Škály sociální distance (subjektivní)

Etnické sociální distance – Emory Bogardus

Rád bych přijal členy daných ras za: manžela/manželku, člena klubu jako osobního přítele, souseda, spolupracovníka, spoluobčana, návštěvníka naší země, vyloučil bych ho ze země

Profesní sociální distance:

Edward Laumann

Dotazník SD 2007: Budu Vám postupně číst různá **povolání**. U každého z nich mi prosím řekněte, zda byste je měl/a rád/a za:

- manžela/ku
- zete nebo snachu
- nejbližšího kamaráda/ku
- člověka, s kterým se často navštěvujeme
- člena stejného sportovního klubu nebo zájmového sdružení
- nejbližšího souseda/ku
- nechci s ním/ní mít nic společného

Hlavní cíle projektu:

- 1. zmapování stratifikačního prostoru ČR**
- 2. určení vzdáleností mezi určitými sociálními skupinami**
- 3. zodpovězení otázky, zda se u nás vyskytují distinktivní sociální skupiny/sociální třídy**

Výzkumné otázky a témata

- **Lze hovořit v současné české společnosti o existenci sociálních tříd jako o reálných entitách s jasně vymezenými hranicemi?**
- **V jakých kategoriích lidé rozumí strukturovanosti, diferenciaci společnosti a jak se v tomto odlišují muži a ženy?**
- **Nakolik vnímají lidé jako důležité postavení partnera, ostatních členů rodiny a přátel při konstruování sociálních distancí?**
- **Má (pokud je jednodimenzionální) sociální struktura povahu pozvolně hierarchickou, či se spíše skládá z uzavřených kategorií?**
- **Jak gender ovlivňuje zařazování do hierarchických sociálních kategorií?**

Otázky a použité metodologické nástroje

- *„Jaká je objektivní a subjektivní vzdálenost profesních skupin?“*
  - > Kvantitativní šetření – 2007
- *„V jakých kategoriích se rozumí strukturovanosti, diferenciaci společnosti. Používá se slovo třída?“*
  - > Mediální analýza – 2008
- *„Jak lidé vnímají a zažívají sociální nerovnosti?“*
- *„Dochází u nás k formování relativně uzavřených sociálních kategorií/ tříd?“*
  - > Hlubkové rozhovory – 2006

Kvalitativní přístup ke zkoumání sociálních nerovností

- Šanderová, Šmídová, Hejhalová
- Přerozdělování & Uznání
- Kulturní obrat – kultura dimenze sociálních a ekonomických jevů
- Diskursivní pojetí - jazyk jako sociální chování (linguistic turn), aktérské porozumění a přisuzování významu, hodnocení a utváření nerovností, konstrukce sociálních identit
- Sociální kategorizace > symbolická exkluze > utváření nerovností
- Symbolické & sociální hranice (Lamont 1992)

Hloubkové rozhovory

- 30 rozhovorů s pracujícími lidmi z Prahy a Liberce
- Záměrný výběr – kritéria: věk, vzdělání a povolání
- Výběr vypravěčů – tazatelská síť CVVM
- 1 – 2 hodiny
- Odměna za spolupráci – peněžitá / věcná
- Hlavní téma – vypoovídání o nerovnostech ve společnosti

	Bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	Celkem
Vedoucí	-	2	8	10
Služby	2	8	-	10
Dělnické profese	8	2	-	10
Celkem	10	12	8	30

Vytváření dat - rozhovory jako interakce

- Explikativní výzkum
- Relevance vypravěčů
- Ne – apriorita (?)
- Členské vědění na obou stranách diktafonu
- „rozhovor se socioložkou“
- Situované spoluvytváření dat a jejich významů mezi výzkumníci a vypravěčem/vypravěčkou
- Znění a pořadí otázek / témat

Témata v rozhovorech

- Práce
- Biografie
- Kdo jsme „My“, blízcí
- Výchovné hodnoty
- Kdo jsou „Oni“, vzdálení
- *Nerovnosti mezi lidmi a rozvrstvení*
- Mechanismy vzestupu a sestupu
- Životní šance, co je úspěch
- Morální hodnocení, spravedlnost
- *Třídy*

Otázky pro analýzu a interpretaci

- Jaké kategorie/skupiny zmiňují a v jaké souvislosti
- Co tyto skupiny/kategorie odlišuje a co je spojuje
- Jaké charakteristiky jim připisují
- Jaké důvody pro zařazení lidí do kategorií uvádějí (proč)
- Jaké jsou důsledky tohoto zařazení pro členy kategorií
- Jak se k těmto kategoriím a jejich členům lidé staví, jak je hodnotí – identifikují se s nimi nebo se od nich distancují
- Z jakých pozic při tom lidé mluví a jakou vlastní identitu/y vypravěči konstruují
- Jaké diskursivní prostředky při tom používají

Otázky z rozhovoru: „Dole“ / „Nahoře“

- Mohl/a byste se nějak zamyslet nad celou českou společností a zkusit jí nějak popsat z hlediska nerovností mezi lidmi a rozvrstvení?

které skupiny lidí se mají u nás špatně, dalo by se o nich říci, že jsou to „ti dole“

proč, jak žijí

znáte někoho osobně

kterí lidé se u nás mají velmi dobře, dalo by se o nich říci, že jsou to „ti nahoře“

proč, jak žijí

znáte někoho osobně

kdo u nás tvoří elitu nebo elity, jací lidé to jsou

Charakteristiky kategorie „bezdomovci“

Atributy:

- Bez domova
- Bez práce
- Bez povinnosti, starosti, zodpovědnosti
- Bez chuti pracovat
- Bez snahy o změnu situace, přizpůsobení se
- Problémy s alkoholem, psychické problémy

Rozdíly uvnitř kategorie:

- Ne/mohou si za to
- Ne/chtějí změnit svou situaci

„Bezdomovci“ – pomoc či ne?

T: ... Ti kteří jsou dnes dole, tak kdo to podle vás je?

Blažena: Ti bezdomovci, ale říkám, záleží na tom, jestli si za to dotyčný může sám, nebo nemůže (.) netvrdím, že by stát měl dělat záchranou sít' pro všechny, to ne-ale nějaká selekce by trochu být měla, pro ty co si za to můžou a co si za to nemůžou.

... měla přítele a ten ji vystěhoval, a ona se teď snaží sehnat byt, protože má dvě děti a snaží se ... uplatnit, ale nemá žádné peníze ... Jsou situace, do nichž se člověk dostane ne třeba ani vlastní vinou a pak já mám potřebu jim pomoci ...

T: a pokud si za to můžou sami, tak co byste s nimi dělala? Myslíte si, že je dobře, že žijí na ulicích?

Blažena: nemyslím si, že je dobře, že žijí na ulicích, nemyslím si že je dobře zavírat lidi do nějakých ústavů, to určitě ne, ale zase na druhou stranu pro ty lidi by to bylo východisko. Nehovořím o lidech na vozíčcích ... vůbec ne, většina těchto lidí s postižením se o sebe dokáží postarat daleko lépe, nežli ti, co jsou na těch ulicích a jsou závislí na alkoholu a mají ... psychické problémy atd. Řekla bych, že ti jsou podstatně nebezpečnější, nežli kdokoliv jiný- ve výsledku.

T: takže o ty by se měl nakonec ten stát postarat?

Blažena: Dát je do nějakého ústavu, nebo prostě někam- nevím- podle mne není řešením, aby byli pod mostem, aby hyzdili Prahu ...

„Bezdomovci“ – pomoc či ne?

T: Na ulici je lepší život než v těchletěch fabrikách?

Pankrác: Na sto percent. To se nedá porovnat ... Flákáte se, flákáte se, nič neděláte, kecáte s kamarátmi, hrajete karty, popíjíte, co já vím, zapálíte si tu marihuanu ...

Pankrác: Když nemáte jako já že syna nebo takový podobný důvod, sám od sebe pro sebe se nevrátí nikdo zpátky. Neexistuje.

...

T: A měli by vůbec [politici] pomáhat těm bezdomovcům, když jim to vyhovuje?

Pankrác: Podívejte, já vám zas poviem, že třeba jim pomoci, třeba v zimě alebo čo. Ale zase keď jim nebudou pomáhat, tak zabijou někoho (3 s) a vezmou mu peníze.

T: Teď tomu nerozumím že bezdomovci budou někoho ohrožovat nebo

Pankrác: Určitě. Když už se dostali tam, kde jsou, tak jsou tam lidé, kteří ozaj se nedokáží postarat sami o sebe ... musí pomáhat trochu, třeba Armáda spásy, tak nějakou věc darovat, dát na polévku nebo tak.

Medializovaní „důchodci“

Svatava: Vzhledem k tomu, že mám možnost, možná více než kdokoliv jiný, nahlédnout právě do tohoto, tak takové to medializování toho jak nejhůře jsou u nás na tom důchodci, tak musím říci, že to není pravda. Že to je prostě jenom nevhodná medializace něčeho, co se nezakládá na pravdě ... úplně nejhůře ... jsou [na tom] děti které jsou propuštěné z dětských domovů ... musíme využívat řekněme nedokonalosti zákona k tomu, abychom jim mohli pomoci ...

Svatava: právě proto, že s nimi mám kontakt a právě proto, že já mám možnost vidět jejich příjmy a vidět jejich celkovou sociální situaci, tak proto si myslím, že i jsem oprávněná o tom mluvit ... málokdo by mohl mít takový přehled jako máme my ...

> Kategoriální oprávnění (category entitlement)

Laura: ... Říká se že to není pravda, ale jsou na tom špatně i ti důchodci ... vidím to u maminky, která je sama s jedním důchodem a je to problém. I když si vezmete že se zvedají nájem ... když jsou opravdu nemocní a mají si platit léky, tak to je neúnosné. Vidím to také v práci, protože tam lidé chodí kopírovat recepty do lékárny ... když pak dá babča tisíc korun za léky, něco dá za bydlení a má čtyři tisíce důchodu, to je na přežití, ale ne na žití.

Libuše: Někdo je do 80 čiperka a někdo je v 60 hotový, protože celý život dělala zdravotní sestru na tři směny.

„Romové“ – chtějí a nic nenabízejí

Vít: Já nechci být označen za rasistu (smích). Sociologové že mají tendenci říkat každý má šanci

když vám to řeknu a někdo to uslyší, tak mě zavřou. Když jsem bílej a přijdu na obvodní úřad, a řeknu že jsem prodal byt a tohle, tak co myslíte že mi řeknou? Váš problém. Když tam přijdou oni, tak dostanou nový byty, dostanou sociální dávky ze kterých jejich děti neuvidí korunu, to prochlastají někde, zdá se vám to spravedlivé?

Popření (disclaimer), pomyslný dialog s „humanisty“

Vít: „my chceme, my chceme, my chceme!“ ... to je možná ještě horší než to bylo za komunismu. ... mně by se to také líbilo mít šest dětí, ale když na to ekonomicky nemám, tak prostě mám dvě, ale oni tak nepřemýšlí. Oni prostě si nasekají 10 dětí a pak přijdou a chtějí od státu zabezpečit, ale to nejde, stát není jako sociální zabezpečovna že jo. Prostě oni v první řadě se musí naučit, že ty peníze si musí někde vydělat a na to aby si je mohli vydělat, tak musí mít určitou kvalifikaci a pak teda musí platit za to co dostali, služby atd. pakliže chtějí žít jako my ... nikomu se do toho nechce kousnout. A tyhle ty co mají plnou pusku humanismu jako jako měl svého času Havel a spol., nikdo z nich by s nima nebydlel, nikdo z nich.

„my cikáni děláme, my nejsme Romové, kteří se flákají a jsou na dávkách.“

Dvojitá tvář elit

T: když se zeptám na elitu, nebo na elity, koho si pod tím představíte?

Přemysl: docent Pafko, to je pro mne elita ... nebo i ten majitel portálu Seznam, lidi kteří dobrým nápadem, nebo něčím co umí, jsou uznávaní, jsou bohatí. Elita pro mne nejsou politici, protože to je také odpad společnosti, který nic neumí- a pak ti různí Krejčířové, Pitrové, kteří podvodem přišli k majetku a teď si hrají na haury. Takže chytrí, vzdělaní, kteří něco umí.

Servác: ... měli by to tvořit vzdělaní lidé, kteří mají morální kredit- rozhodně ne šibalové. Ty bych za elity nebral.

T: šibalové?

Servác: Taková ta šedá zóna, která se nacpala vysoko ... kdysi se dali vytunelovat podniky, tak oni to dělají jiným způsobem. provázanost s výkonnou mocí, policií...

T: takže je důležitý ten morální=

Servác: =určitě. Jestli chceme být v Evropě ...

T: a jak myslíte, že se stanou elitou, že se tam dostanou?

Servác: oni se tam asi nedostanou, jsou tam zařazeni svým okolím ... to musí společenství uznat a jen ten tam patří.

Bonifác: ... elity bych řekl že to je nějaký vědec, nebo doktor, ale já ty doktory zase neznám. Řeknu že elita národa je - nebo sportovci Neumanová, Jágr, hokejisti ... řekl bych, že za tyhle lidi se náš stát nemusí stydět ... ale za ty politiky a celebrity jo.

Dvojitá tvář elit

T: elita, představíte si pod tím někoho, myslíte si, že je u nás nějaká elita? A kdo..

Zbyšek: horních 10000 jak se říká.

T: kdo to je?

Zbyšek: většinou jeden raubíř vedle druhého politik, podnikatel, nedej bože když to spojí. Typ Krejčíř a podobně. Sice není politik, ale...

Monika:...Velkou skupinu elity tvoří politici, rozhodně- to je elita sama o sobě, včetně své moci, včetně svých přístupů, včetně příjmu ... zneužívání moci, privilegia do očí bijící, to je elita sama o sobě. To je také to, co asi nejvíc dráždí lidi ve společnosti ... Je paradoxní, že když v 90 se tohle kritizovalo a poukazovalo se na to, co dělali komunisti ... a dnes to funguje zase tak ... Je to o těch elitách a co ti lidé těm, elitám dovolí. Zatím jim bohužel dovolujeme moc. Ta podpora té moci je velká.

Obyčejní, normální lidé

- „na nic nehrají“ - nedělají ze sebe něco, co nejsou, nepovyšují se nad ostatní, nejsou sobečtí, ani závistiví
- mají normální práci, která má smysl, nezaměstnanost je pro ně nestandardní situací
- pro někoho je to přímo dělnická třída (př. tramvajáci), vydělávají rukama/prací na normální plat, tzn. „nevydělávají si“
- jsou šikovní, spolehliví a čestní
- cení si rodiny, peníze ne tak důležité
- chodí do hospody, kde nadávají na společenské poměry, ale nejsou schopni něco změnit
- prostě žijí „normálním životem“, jsou to *slušní lidé*

Proti povyšování

Aneta: Nemám ráda povyšování, švagrová třeba, to je zdravotní sestra a nad ní není ... ona že si zlomila nehet, říká mi jestli bych jí dala pilník, tak říkám že jo, donesu a ona na to „co to je?“ Tak říkám že normální pilníček z manikúry a ona na mne „tohleto?“ tak jsem odpověděla že co a ona na to „ty si nepiluješ nehty?“, tak říkám že nemůžu, dělám ve voleji, s planžetami a se šroubama, železem a když po něčem hrábnu, tak se mi ty nehty zlomí - „no, my zase děláme furt s nějakýma chemikáliemi“, nad ní není ... ona prostě jako zdravotní sestra je něco a my jsme jenom ten humus, který dělá jen tlumiče do aut. (...) je taková nadřazená rasa, nemá ráda dělníky, tlusté lidi ... strašně na sebe dbá a rodina pro ní není důležitá.

Vnímání sociální třídy

Teorie: Kulturní obrat – nejen třída, i gender, etnicita...

Butler, Tim; Paul Watt 2007. *Understanding Social Inequality*.

Posun od „třídního vědomí“ k „třídní identitě“

- Metodologický vliv – od dotazníků ke kvalitativnímu výzkumu
- Kontexty – důraz na každodenní život lidí,
- Vliv Bourdieho – třída je multi-dimenzionální jev, navíc kulturním distinkce a životní styl

V posledních 2 dekáдах – přístupy k třídní identitě:

- 1. třídní identita se oslabil a je ambivalentní
- 2. třídní identita je stále významná
- 3. revizionisté – třídní identita je ambivalentní, ale je stále důležitá

Otázky na třídu – scénář rozhovoru

- Když se v médiích hovoří o naší společnosti, tak se občas používá termínu společenská třída. Co si pod tím představíte?
- Myslíte si, že dochází k nějakým změnám, žijeme v „beztrídni společnosti“? Dá se to srovnat s dobou před rokem 89?
- V čem se třídy odlišují? (profese, dovolená, životní styl, peníze, bydlení).
- Co vy a vaše rodina, do které třídy si myslíte, že patříte?
- Můžete Vaši třídu nějak popsat, a proč právě do ní?
- Kdybyste měl/a poznat, zda někdo patří do stejné třídy jako vy nebo ne, co byste k tomu potřeboval/a vědět? (z jaké je rodiny, kolik má nebo vydělává peněz, jaké je jeho vzdělání, povolání, nebo jaké vyznává hodnoty, jak vnímá svět kolem sebe?)

Témata, která vplynula z rozhovorů

- Co evokuje pojem třída? Jak třídu zmiňují, ve spojení s čím, co si pod ní představí
- Vztah k pojmu třída
- Jak definují a poznají třídu, co je principem rozvrstvení
- Rozvrstvení společnosti do tříd a definice jednotlivých segmentů
- Porovnání rozvrstvení dnes a za minulého režimu
- Sebezařazení respondentů do třídy
- Vztah k jiným, ne-členským třídám

Hlavní zjištění

- **Tvrdím, že to, jestli lidé vidí vrstvy a třídy, záleží na tom, jaký je podle nich princip rozvrstvení společnosti, a chápání tříd je spojeno se sebezařazením.**
- **Lidé nevidí většinou třídy, spíše graduálně vrstvy (nižší, střední, vyšší)**
Uzavřené, specifické třídy – maximálně dělnická, ale to je také problematické
- **Pojetí třídního rozvrstvení souvisí také s tím, co v lidem vyvolává pojem třída. Není neproblematický.**

1. Vztah k pojmu třída

- Neznalost, nezájem
- Odmítání (kvůli marxismu) + nahrazení (VRSTVA)
- Ne – pozitivní identifikace s pojmem
- Konec třídy?
- > Lidé rozumí strukturovanosti, diferenciaci společnosti , ale ne nutně v kategorii třída

2. Princip rozvrstvení

- Ne příliš profese, hlavně příjem, spotřeba, způsob jednání
- Genderové rozdíly ve vnímání
- Odmítání vztahu postavení – původ(ní rodina)
- Stratifikační prostor vnímán jako **multidimenzionální**
- Vnímání na základě vlastní zkušenosti, každodenního života

3. Rozvrstvení společnosti do tříd a definice jednotlivých segmentů

- Uzavřené segmenty (třídy) spíše ne
- Graduální stratifikační systém (vrstvy – dolní, střední, horní)
- Nižší a vyšší má charakteristiku
- Střed (bez charakteristiky, normální, bezproblémová, MY, pracuje)

4. Sebezařazení do třídy

- Především střední třída
- Dělníci do dělnické (tady vliv povolání) + zároveň do střední

- Dělníci – ne hrdost, ale zahanbení (stigma)

„že by se vyloženě styděli to ne, ale mně vadí, když vyplňuji nějaké papíry (na úřadech) a vaše profese? Dělník. To mne vadí, přijde mi to jako spodina. Kdybych byla státní zaměstnanec, nebo sociální pracovník, ale dělník? Je to divné. T: a nedá se to nazvat jinak? R: jedině předák. T: a za tu práci se nestydíte? R: Ne, jen to slovo mi vadí.“ (dělnice Aneta, vesnice u Liberce)

- Sebezařazení a rozvrstvení – vztah (různé kombinace)

Česká data a teorie třídní identity

- Zamítnutí 2. proudu (třídní identita stále významná)
- Nejblíže k 3. proudu – revizionisté (třídní identita je ambivalentní, ale důležitá)

Ale vzít v úvahu specifika post-komunistické země, nejen díky globalizaci a post-industrializaci

- Možná nový 4. proud?

Díky za pozornost!

The lower half of the slide features a solid orange background. On the right side, there are several thick, white, wavy lines that curve and flow from the top right towards the bottom left, creating a sense of movement and depth.